

Мироненко Тамара Іванівна

провідний зберігач
науково-дослідного відділу збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Куцаєва Тамара Олександрівна

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
tamara_kusaeva@ukr.net

Myronenko Tamara

leading custodian,
research department of preservation of funds
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

Kutsaieva Tamara

Candidate of Historical Sciences (PhD),
Senior research fellow
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

ЮДАІКА ХІХ — ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.: НЕДОРОГОЦІННІ МЕТАЛИ ТА РІЗНІ ГРУПИ ЗБЕРІГАННЯ В КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

JUDAICA OF 19TH - THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY: NON-PRECIOUS METALS AND DIFFERENT GROUPS OF THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF UKRAINIAN HISTORY

Анотація

Метою статті є висвітлення результатів наукового опрацювання колекції Національного музею історії України з теми “Юдаїка”, а саме: “раритети обрядів та повсякдення єврейської громади України ХІХ – першої третини ХХ ст.” Одним із основних завдань статті є введення у науковий обіг інформації про колекцію, що складається з численних (синагогальних) музейних предметів, у першу чергу, в групі зберігання “Метал” (вироби з художніх недорогоцінних металів), потім – в інших групах зберігання. Серед результатів дослідження у публікації подано фактично перший цілісний огляд колекції, що накопичувалася у Національному музеї історії України від 1930-х рр. та має значні експозиційні перспективи. Ця колекція цікава для подальшого наукового опрацювання у контексті історичних та мистецтвознавчих студій. Практичне значення досягнутих результатів полягає у: поширенні серед науковців України знань про колекцію Національного музею історії України; інтенсивному опрацюванні т. зв. Ретро-бази музею; узагальненні знань про визначний комплекс пам’яток історії єврейської громади України, що зберігаються у музейних колекціях; накопиченні прикладів “(ре)атрибуції” та “додаткової атрибуції” музейних предметів для актуалізації введення у теорію музеєзнавства пропонувані дефініцій. Оригінальність дослідження полягає у тому, що нині немає опублікованих наукових або науково-популярних публікацій, що розповідали б про зазначену колекцію.

Ключові слова: юдаїка, недорогоцінні метали, (ре)атрибуція, додаткова атрибуція, Менделєв Мойхер-Сфорім, Ретро-база НМІУ

Summary

The purpose of the article is to highlight results of the research of the collection of the National Museum of

Ukrainian History on the theme 'Judaica': 'rarities of rites and the daily life of the Jewish community of Ukraine in 19th – the first third of the 20th century'. The introduction into the scholarship of the information about the collection, which consists of numerous museum objects from synagogues in the some storage groups of the collection, including 'Metals' (non-precious metals), is one of the key tasks of the article. The first study of the collection that has been accumulated in the National Museum of Ukrainian History from the 1930s and has significant exposition and research perspectives is among main results in the article.

There are some practical achievements of the proposed research: spreading the knowledge about the collection of the National Museum of Ukrainian History among scholars; intensive study of the so-called museum 'Retro-base'; summarizing the information about a prominent museum collection, which reflects the history of the Jewish community of Ukraine; accumulation of examples of '(re)attribution' and 'additional attribution' of museum objects in order to introduce the proposed definitions into the theory of museology.

Key words: Judaica, non-precious metals, (re)attribution, additional attribution, Mendele Moikher Sforim, Retro base of the NMUH.

Пропонованою статтею публікуємо ключові результати науково-фондової та науково-дослідної роботи за підсумками теми "Юдаїка у фондовій колекції та науково-освітній роботі Національного музею історії України" у 2017 році".

Дослідження актуальне через відсутність публікацій із цієї теми (окрім наших – Куцаєва Т.). Також у каталозі Національного музею історії України на початок роботи над проектом були здебільшого складені у 1950-х рр. інвентарні картки на досліджувані музейні предмети.

Отже, одним із основних етапів проекту була наукова атрибуція т. зв. Ретро-бази музею у формі укладання науково-уніфікованих паспортів. Акцентуємо увагу на тому, що проведена робота стосувалася як музейних предметів із недорогоцінних металів, так і музейних предметів у інших групах зберігання.

Таким чином, об'єктом вивчення стала ще одна колекція музейних предметів, яка розповідає про історію єврейської громади України у широкій історичній ретроспективі, крім представленої у філії НМІУ – Музеї історичних коштовностей України. Її дослідження та публікацію виносимо у підтему "Раритети обрядів і повсякдення єврейської громади України XIX – першої третини XX ст. (недорогоцінні метали)". За результатами дослідження було встановлено, що більшість досліджених музейних предметів є недорогоцінною часткою колекції золотих і срібних предметів єврейського церемоніального мистецтва світового рівня, що зберігаються у МІКУ.

Під час науково-фондової роботи було з'ясовано, що уявлення про зазначену частину колекції у НМІУ умовне і стосувалося 34 музейних предметів групи зберігання "Метал" (інв. №№ МТ-1 300 – МТ-1 333). Дійсно, більшість цих музейних предметів є прекрасними зразками синагогальної атрибутики, що формують колекцію. Але п'ять предметів виявилися не єврейської традиції або лише умовно з побуту єврейської оселі: глек, пряжки-пафті, хрест, дві пальметки (ймовірно, фрагменти декору невідомих предметів або фрагменти декору торашилду). До того ж, під чотирма інвентарними номерами рахувалися вісім предметів – три пари та два музейні предмети, некоректно зараховані як пара.

Предмети, що варто включити у окрему частину колекції, нами були також узагальнені у групі зберігання "Метал", але під іншими інвентарними номерами, що є не послідовними МТ-1 300–1 333 та в інших 12 групах зберігання: "Етнографія", "Рукописи авторські", "Рідкісні дорогоцінні метали", "Боністика", "Фалеристика", "Різні", "Рідкісні документи", "Негативи", "Фотографії", "Малярство", "Листівки допоміжні", "Нумізматики". Надійшли вони від різних власників або фондоутворювачів та стосуються різних історичних подій XIX – першої третини XX ст.

У колекції НМІУ також наявні музейні предмети, що відображають історію єврейської громади України і від кінця 1980-го до 2000-х рр. На жаль, період від кінця 1940-х до 1980-х рр. майже не відображений. Одним із небагатьох прикладів є срібна табакерка Маркіша Переца – члена президії Єврейського антифашистського

1 Куцаєва Т. О. Музейна документація на музейні предмети у контексті наукових досліджень: на прикладі різних груп зберігання, а також раритетів обрядів і повсякдення єврейської громади України 19–20 ст. у колекції НМІУ // Грані. – 2017. – Т. 20. – № 4 (144). – С. 69–75; Куцаєва Т. О. "Додаткова атрибуція" і "(ре)атрибуція" музейних предметів: питання актуальності (на прикладі колекції НМІУ) // Тези IV Міжн. наук.-практ. конф. "Історико-культурна спадщина: проблеми збереження і популяризації" (Львів, 21–22 квітня). – Львів, 2017. – С. 67–70; Куцаєва Т. О. Визначення термінів "додаткова атрибуція" і "(ре)атрибуція" щодо музейних предметів: на прикладі раритетів обрядів і повсякдення єврейської громади України 19–20 ст. у колекції НМІУ // Мат. Міжнар. наук.-практ. конф. "Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності" (Київ, 6–7 червня 2017). – К., 2017. – С. 144–148.

комітету (зберігається у МКУ), що був знищений сталінським режимом у 1952 р.

Отже, до 2017 р. працівники музею мали лише загальну інформацію про те, що насправді можна вважати колекцією “Раритети обрядів і повсякдення єврейської громади України XIX – першої третини XX ст.” (недорогоцінні метали)”. Питання про колекційний опис усіх музейних предметів щодо історії єврейської громади України також не порушувалося. До того ж, за винятком менше десяткох музейних предметів, що від травня 2015 р. експонуються у НМІУ у залі № 16 “Культура України XIX – першої третини XX ст.” як тема “Іудейське сакральне мистецтво”, інші ніколи повноцінно не досліджувалися та не експонувалися.

Таким чином, за результатами досліджень нами було:

- 1) визначено 13 груп фондової колекції, в яких зберігаються тематичні музейні предмети;
- 2) опрацьовано всю доступну музейну документацію: книги надходжень, інвентарні книги, топографічні описи (за наявності) та акти прийняття музейних предметів для створення максимально повної інформаційної картини, адже деяких інвентарних карток та НУП немає;
- 3) сформовано назву теми, що найповніше відображає зміст колекції НМІУ з актуальної теми – “Раритети обрядів і повсякдення, документи з історії єврейської громади України XIX – першої третини XX ст.” Вона містить кілька підтем: “Раритети обрядів і повсякдення єврейської громади України XIX – першої третини XX ст. (недорогоцінні метали)”, “Трагедія Бабиного Яру”, “Релігійні тексти”, “Трагедія погромів”, “Єврейська громада у добу Української революції”, “Єврейська громада України 1990–2000-ті рр.”;
- 4) визначено, яка підтема колекції має бути опрацьована першою – “Раритети обрядів і повсякдення єврейської громади України XIX – першої третини XX ст. (недорогоцінні метали)”;
- 5) здійснено три публікації про колекцію та аспекти музеєзнавства, пов’язані з нею.

Публікацію повідомлень вважаємо результативною, адже історіографії про колекцію немає. У провідних публікаціях про золоті та срібні культові предмети з колекції МКУ Т. Ю. Романовської та В. В. Солодової² йдеться про цікаві нам музейні предмети опосередковано. Нині залишаються неопублікованими архівні документи з теми – ті, що формально є “іншими документами до надходження акту 627–А”, що в 1952 р. надійшли до НМІУ разом із 230 предметами музейного значення, вже у музеї поділені на дорогоцінну та недорогоцінну частини.

Таким чином, сподіваємося на виявлення важливої для історії колекції документації у музейному архіві – протоколів, висновків експертів, службових записок, наказів 1950–1960-х рр., оскільки не встановлено, якого числа з Одеси до музею надійшов цей вантаж у трьох скринях, що зберігаються у групі “Етнографія”, і чому на облік його прийняли лише у 1953 р., хоча відправили поштою 31 травня 1952 р. Не маємо уявлення як і хто, окрім укладачки інвентарних карток, 9 років вивчав унікальні предмети до того, як їх передали до філії. З різних причин від 1991 р. не відбулося жодної промоції цих музейних предметів. Єдиним виданням, в якому наведено перелік частини названих музейних предметів, став каталог, підготовлений в межах діяльності Спільної українсько-американської Комісії з культурної спадщини. В ньому перераховано 16 із цікавих для нас предметів (загалом подано відомості про 34 музейні предмети, що відображають історію єврейської громади у широкій історичній ретроспективі та географії, у т. ч. нумізматику Ізраїлю³). Цікаво, що у каталозі вміщено зображення “Бсамім. Росія, 1-ша пол. 19 ст.” з колекції МКУ. Його порівняння з МТ–2 319 із колекції у головному фондосховищі НМІУ (скринька, рік надходження 1985 р.) дало підстави свідчити, що ці предмети ідентичні⁴. Таким чином, відкривається перспектива додаткового вивчення музейної документації про рух музейних предметів, їх додаткову атрибуцію, (ре)атрибуцію, апробацію.

Принагідно зазначимо, що якщо додаткова атрибуція музейних предметів була проведена спільними зусиллями авторок розвідки на основі вивчення каталогів (зокрема Єврейського музею Берліна), історіографії та інтернет-джерел, то (ре)атрибуція музейних предметів – виключно провідним зберігачем науково-дослідного відділу збереження фондів Т. І. Мироненко. Крім відомих за інвентарними номерами ритуальних синагогальних єврейських предметів із недорогоцінних металів, Т. І. Мироненко звернула увагу на важливі для науково-фондової роботи аспекти. По-перше, матеріал, із якого виготовлені предмети у 1950-х рр., був визначений неправильно. Порівняння з аналогічними предметами, у т. ч. із асортиментом і спеціалізацією

2 Романовська Т. Ю. Унікальна корона Тори 18 ст. з колекції Музею історичних коштовностей // Ювелірне мистецтво. Погляд крізь віки: мат. наук. конф. (Київ, 12–14 жовтня 2007). – С. 215–228; Солодова В. В. Одесский музей еврейской культуры // Егупец. – № 10. – 29.03.2016 [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://lostart.org.ua/ua/research/453.html> (дата звернення: 01.10.2017). – Назва з екрана.

3 Пам’ятки єврейської культури в музеях та заповідниках України. Пам’ятки музеїв і заповідників / кер. проекту Л. Новохатько. – К. [б. р.; б. в.]. – С. 120.

4 Там само. – С. 89.

фабрик-виробників, засвідчили той факт, що більшість музейних предметів виготовлені не з посрібленої та позолоченої міді, а з латуні та накладного срібла, частина із них – позолочена. По-друге, у фондосховищі наявні й інші атрибути обрядів і повсякдення єврейської громади, хоча у фондово-обліковій документації вони записані інакше. Таким чином, було (ре)атрибутовано чотири кухля для ритуального миття рук (натла) (НМІУ, МТ-110, МТ-914-916), згідно з інвентарними картками, у 1956 р. атрибутовані як рукомильник, кварта та кухоль козацький. Три бсаміми були атрибутовані як сільничка (НМІУ, МТ-927), “моцехранительница” (1956) (НМІУ, МТ-947) і скринька (1985) (НМІУ, МТ-2319). Додатково було вивчено декоративний елемент ханукії (шамаш або глечик для олії), що надійшов у 1952 р. як глечик (НМІУ, МТ-2 151) (рис. 1-4). І хоча лишаються сумніви щодо додаткової атрибуції скриньки та глечика, фотофіксація та складені НУП з примітками дають можливість продовжити дослідження.

Під час складання НУП ми порівняли музейні предмети із творами ювелірного мистецтва з МІКУ, Єврейського музею Берліна, Музею Мане Каца у Хайфі, музеїв Львова та дійшли висновку, що більшість музейних предметів, зокрема, бсаміми – це типові для свого часу не фабричні (ремісничі) вироби без клейм, проте серед них наявні й наслідування майстрами Галичини, ймовірно Волині і Поділля, та європейських країн дорогих виробів із врахуванням побажань замовників (благодійників синагог) і художніх уподобань авторів, наприклад, торашилд МТ-1 327 (рис. 5).

Колекцію формують чотири надходження від різних фондоутворювачів або власників:

– Одеського археологічного музею, до якого надійшли експонати І-го Всеукраїнського музею єврейської культури імені Менделя Мойхер-Сфоріма (Одеса);

– Центрального історичного музею імені Тараса Шевченка, який, ймовірно, отримав колекції підвідділу етнографії народів України Кабінету-музею антропології та етнології імені Ф. К. Вовка при ВУАН (предмети, у 1921–1936 рр. зібрані етнографами і Держбанком (Держсховищем) під час конфіскації сакральних цінностей);

– Національного музею українського народного декоративного мистецтва, що купував предмети у приватних осіб;

– т. зв. Старого музейного фонду (музейні предмети колекції НМІУ, на які була втрачена первинна фондово-облікова документація, зокрема під час евакуації у роки Другої світової війни).

Зважаючи на те, що створення колекційних описів до проекту лише планується, вважаємо доцільним подати інформацію, що дасть можливість дослідникам ідентифікувати та визначити місцезнаходження музейних предметів, що стосуються цієї теми. До зазначених музейних предметів складено змістовні НУП в електронній формі та бібліографію, проведено професійну фотофіксацію.

Група “Етнографія”

1. Ригл, Е-891;

Група “Метал”

2-5. Натла, 4 од. МТ-110, МТ-914, МТ-915, МТ-916;

6-14. Бсамім, 9 од., МТ-927, МТ-947, МТ-2 319, МТ-1 300, МТ-1 301, МТ-1 302, МТ-1 303, МТ-1 304; МТ-1 307;

15. Шамаш (або глечик для олії) до ханукії (?) МТ-2 151;

16-17. Римонім, 2 од., МТ-1 305 / 1, МТ-1 305 / 2;

18-22. Ханукія, 5 од., МТ-1 306, МТ-1 318, МТ-1 319, МТ-1 320, МТ-1 321;

23. Тарілка настінна (сувенірна?) МТ-1 313;

24-25. Яд, 2 од., МТ-1 314, МТ-1 315;

26-27. Ецхаїм, 2 од. МТ-1 316 / 1, МТ-1 316 / 2;

28-29. Підсвічник шабатний, 2 од., МТ-1 317 / 1, МТ-1 317 / 2;

30-40. Торашилд, 11 од., МТ-1 322, МТ-1 323, МТ-1 324, МТ-1 325, МТ-1 326 / 1, МТ-1 326 / 2, МТ-1 327, МТ-1 328, МТ-1 329, МТ-1 330, МТ-1 331;

41-42. Корона Тори, 2 од., МТ-1 332, МТ-1 333.

Група “Різне”

43. Яд. Р-370.

І хоча яд (Р-370) не є виробом із художніх металів, вважаємо доцільним включити його до переліку, адже це єдиний предмет ХХ ст., що за періодом створення і нині залишається поза переліченими музейними предметами. До того ж він мав металевий ланцюжок для кріплення до сувою Тори (втрачений).

Більшість предметів не фабричного (ремісничого) виробництва, без клейм, на 18 одиницях зберігання є написи на івриті: МТ-1 301, МТ-1 313, МТ-1 314, МТ-1 316 / 1, МТ-1 316 / 2, МТ-1 318 та МТ-1 321. А раритети під

інвентарними номерами МТ-1 322-1 327, МТ-1 329 та МТ-1 331 мають однакові, традиційні для торашилдів, священні написи “Десять заповідей”. Предмети МТ-1 325, МТ-1 330-1 331, окрім “Десяти заповідей”, містять додаткові написи: імена благодійників синагог та ритуальні висловлювання.

Клейма ювелірних майстерень або фабрик (можливо й майстрів-ювелірів) є на 13 музейних предметах. Вони належать польській, австро-угорській та одеській фабрикам (майстерням) із виробництва речей із накладного срібла. Ідентифікованими клеймами є: клеймо (частина напису) відомої єрусалимської ювелірної майстерні (?): Школа мистецтв і ремесел “Бецалель”, Єрусалим (?) (МТ-1 313) (рис. 6); Plewkiewicz w Warszawie (МТ-1 317 / 1, МТ-1 317 / 2); Wobblin & Co Warszawa (МТ-1 320); Варшавська фабрика Фраже (МТ-1 332, МТ-1 324); Fabryka Wolska pod Warszawa (МТ-1 321); Л. Гантваргъ. Одеса (МТ-1 325); S. Handelsman Iska w Warszawa (МТ-1 326 / 1); Leszek Nowosielski w Warszawie (?) (МТ-1 326 / 2), Marcin Jarra (Австро-Угорщина (головний офіс) (МТ-1 331).

Два музейні предмети містять клейма, які не вдалося розшифрувати: ромб із літерою “О” і заштрихована арка з ромбом (МТ-1 306) та не чітке клеймо (МТ-1 323).

Підсумком викладеного матеріалу є констатація факту, що колекція НМІУ є унікальним джерелом опублікованої та неопублікованої інформації про історію громад, які проживають на території України. Вважаємо, що на тлі музейної виставкової діяльності має відбуватися постійне опрацювання колекції з метою тематичних публікацій, у т. ч. колекційних описів. Тема “Раритети обрядів і повсякдення, документи з історії єврейської громади України ХІХ – початку ХХІ ст.” виявилася змістовнішою, ніж це передбачалося на початку дослідження, та має кілька підтем. Їх дослідження актуальне. За результатами вивчення металевих декоративних виробів та окремих мистецьких витворів із недорогоцінних металів, підтема “Раритети обрядів і повсякдення єврейської громади України ХІХ – першої третини ХХ ст.” має найбільші експозиційні перспективи.

Дослідження заявлених тем продовжить демонструвати ресурсність НМІУ як джерела зрозумілої та систематизованої інформації для суспільства. Адже суспільство, що отримує додатковий ресурс доступної інформації до архівів і бібліотек, цінує його та підтримує сталий розвиток.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Куцаєва Т. О. Музейна документація на музейні предмети у контексті наукових досліджень: на прикладі різних груп зберігання, а також раритетів обрядів і повсякдення єврейської громади України 19–20 ст. у колекції НМІУ // Грані. – 2017. – Т. 20. – № 4 (144). – С. 69–75.

2. Куцаєва Т. О. “Додаткова атрибуція” і “(ре)атрибуція” музейних предметів: питання актуальності (на прикладі колекції НМІУ) // Тези ІV Міжн. наук.-практ. конф. “Історико-культурна спадщина: проблеми збереження і популяризації” (Львів, 21–22 квітня). – Львів, 2017. – С. 67–70.

3. Куцаєва Т. О. Визначення термінів “додаткова атрибуція” і “(ре)атрибуція” щодо музейних предметів: на прикладі раритетів обрядів і повсякдення єврейської громади України 19–20 ст. у колекції НМІУ // Мат. Міжнар. наук.-практ. конф. “Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності” (Київ, 6–7.06.2017). – Київ: Вид-во О. Філюка, 2017. – С. 144–148.

4. Пам’ятки єврейської культури в музеях та заповідниках України. Пам’ятки музеїв і заповідників / кер. проекту Л. Новохатько. – Київ [б. р.; б. в.]. – 144 с.

5. Романовська Т. Ю. Унікальна корона Тори 18 ст. з колекції Музею історичних коштовностей // Ювелірне мистецтво. Погляд крізь віки. Мат. наук. конф. (Київ, 12–14.10.2007). – С. 215–228.

6. Солодова В. В. Одесский музей еврейской культуры // Егупец. – № 10. – 29.03.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lostart.org.ua/ua/research/453.html> (дата звернення 01.10.2017). – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Kutsaieva T. O. Muzeina dokumentatsiia na muzeini predmety u konteksti naukovykh doslidzhen: na prykladi riznykh hrup zberihannia, a takozh rarytetiv obriadiv i povsiakdennia yevreiskoi hromady Ukrainy 19–20 st. u kolektsii NMIU // Hrani. – 2017. – T. 20. – № 4 (144). – S. 69–75.

2. Kutsaieva T. O. “Dodatkova atrybutsiia” i “(re)atrybutsiia” muzeinykh predmetiv: pytannia aktualnosti (na prykladi kolektsii NMIU) // Tezy IV Mizhn. nauk.-prakt. konf. “Istoryko-kulturna spadshchyna: problemy zberezheniia i populiaryzatsii” (Lviv, 21–22 kvitnya). – Lviv, 2017. – S. 67–70.

3. Kutsaieva T. O. Vyznachennia terminiv “dodatkova atrybutsiia” i “(re)atrybutsiia” shchodo muzeinykh predmetiv: na prykladi rarytetiv obriadiv i povsiakdennia yevreiskoi hromady Ukrainy 19–20 st. u kolektsii NMIU // Mat. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. “Muzei ta restavratsiia u konteksti zberezheniia kulturnoi spadshchyny: aktualni

vyklyky suchasnosti" (Kyiv, 6–7.06.2017). – Kyiv: Vyd. O. Filiuka, 2017. – S. 144–148.

4. Pam'yatky` yevrejs` koyi kul` tury` v muzeyax ta zapovidny` kax Ukrayiny`. Pam'yatky` muzeyiv i zapovidny` kiv / ker. proektu L. Novoxat`ko. – Kyiv [b. r.; b. v.]. – 144 s.

5. Romanovska T. Yu. Unikalna korona Tory 18 st. z koleksii Muzeiu istorychnykh koshtovnosti // Yuvelirne mystetstvo. Pohliad kriz viky. Mat. nauk. konf. (Kyiv, 12–14.10.2007). — S. 215–228.

6. Solodova V. V. Odesskyi muzei evreiskoi kultury // Ehupets. – № 10. – 29.03.2016. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://lostart.org.ua/ua/research/453.html> (data zvernennia 01.10.2017). – Nazva z ekranu.

Рис. 1. Натла. НМІУ, МТ-110.

Рис. 2. Натла (денце). НМІУ, МТ-914.

Рис. 3. Натла. НМІУ, МТ-916.

Рис. 4. Бсамім. НМІУ, МТ-927.

Рис. 5. Торашилд. НМІУ, МТ-1 327.

Рис. 6. Тарілка настінна. НМІУ, МТ-1 313.